
Bernhard Rammerstorfer (izd.), Im Zeugenstand: Was wir noch sagen sollten. 100 Fragen – 900 Antworten. Interviews mit Holocaust-Überlebenden und NS-Opfern. Samozaložba, Herzogsdorf, 2012, 392 str.

Izdajatelj Bernhard Rammerstorfer je izbral za pripravo knjige življenjskih zgodb žrtev holokavsta in nacizma metodološko dolgotrajno in naporno pot. V sodelovanju s številnimi ustanovami, univerzami in šolami je zbral med mladostniki iz 30 držav vsega sveta 1400 vprašanj. Te je uvrstil v petnajst problemskih sklopov z vsega stotimi vprašanji. Spraševal je devet žrtev. Tako je dobil 900 odgovorov različne, vendar zelo pestre vsebine. Že izbrana vprašanja, ki jih je dobil od mladostnikov, dokumentirajo, kaj mlade v zvezi z nacizmom in holokavstom predvsem zanima. Vmes so namreč vprašanja, ki jih ne bi bil postavil noben zgodovinar.

Walter Manoschek, pravnik in eden vidnejših raziskovalcev nacističnega nasilja in njegovih posledic v Avstriji, v svojem uvodu opozarja na dejstvo, da postopoma umirajo zadnje priče časa, in na razmišljanja, kako ohraniti njihov spomin. Knjigo Rammerstorferja uvršča v kontekst »ohranjanja spomina«. Pravi, da je pogovornim partnerjem skupno, da so bili v nacističnem času preganjani zaradi rasnih, politično-ideoloških ali verskih vzrokov. Meni, da je katalog vprašanj reprezentativen in odseva potrebe po vedenju mladih o nacizmu in njegovih posledicah. Poudarja, da je izdajatelj temeljito preverjal navedbe pogovornih partnerjev glede zgodovinske zanesljivosti, in ugotavlja, da je knjiga pomemben prispevek k dokumentaciji nacističnega časa.

Razmišljanja Manoscheka niso osamljen pojav, kot ni osamljeno uvrščanje (koroških) Slovencev v razprave in spominske knjige o nacizmu v Avstriji. Opozorimo naj le na obsežno dokumentarno zbirko *A Letter To The Stars. Die letzten Zeugen. Das Vermächtnis der Holocaust-Überlebenden*. Verlag: Verein Lernen aus der Zeitgeschichte (Wien, 2008, 384 str.), v kateri so gimnazijci Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu razgrnili življenjsko pot Mire Zorec, roj. Wutti iz Melvič v Ziljski dolini v času njenega izgnanstva. Mira Wutti se je po vrnitvi izselila v Jugoslavijo. V spominskem letu 2008 je pri Založbi Drava izšla trijezična publikacija Ernsta Logarja *Das Ende der Erinnerung – Kärntner PartisanInnen / Konec spomina – koroški partizani in partizanke / The End of Remembering – Carinthian Partisans*. Poleg krajših zgodovinskih prispevkov publikacija prinaša glavne misli 12 prič časa/ partizanov, celotne pogovore pa nudi priložena zgoščenka. Nekaj teh prič časa je že umrlo. To je druga publikacija umetnika, ki je sprva obdelal zgodovino svoje družine z umetnostno inštalacijo pod naslovom *Den Blick hinrichten* (Universität für angewandte Kunst Wien, Wien, 2005, 82 str.). Logar je v kratkih uvodnih stavkih opisal usodo svojega starega očeta in zamolčanja njegove usode. Dodal je zgodbe enajstih drugih zapornikov protifašistov ter njihove poti na graško strelišče-morišče Feliferhof: »Med temi 12 zaporniki je bil tudi moj stari oče Josef Logar. Skupaj z drugimi 11 zaporniki je bil ustreljen zaradi veleizdaje razkranjanja obrambne moči tistega dne (7. aprila 1945 op. A. M.) v poteku justifikacij v Feliferhofu. Ta žalostni del moje družinske zgodovine po očetovi strani – aretacija, obsodba in justifikacija

mojega starega očeta po nacistih – je izhodišče mojih pred tremi leti pričetih raziskovanj. Ti dogodki imajo po mojem vse do danes usodne posledice za mojo družino. Vse do današnjega dne so bili izrinjeni iz našega življenja. Sam kot del generacije vnukov čutim obveznost, da temu bolečemu delu naše družinske zgodovine posvetim pozornost in danes ponovno obudim dogodke, ki so zaviti v temo.«

Bernhard Rammerstorfer je želel predvsem poizvedeti, kaj mladina sveta želi izvedeti od zadnjih preživelih holokavsta in žrtev nacizma in katera sporočila zapuščajo žrtve mladostnikom. Ista vprašanja omogočajo primerjave in so tako vir nadaljnjih razmišljanj in raziskav. Tematska področja obsegajo tako rekoč celotno življenjsko obdobje žrtev – od rojstva, vzro-

kov preganjanja, razmer v taboriščih in »vzgojnih zavodih«, strategije preživetja, najkrutejših trenutkov, mesta religije ali ideologije v času trpljenja, osvoboditve, reintegracije v družbo, psihičnih in fizičnih posledic in individualnega premagovanja preteklosti do spominjanja na zgodovinsko pomembne dogodke, osebnih izkušenj, današnjega življenja in svetovnega nazora, načrtov za prihodnost ter napotkov in sporočil prihodnjim generacijam. Med žrtvami so štiri Jehovove priče, trije Judje, koroški Slovenec in pripadnik romske skupnosti. Žrtve pripadajo različnim socialnim skupinam, bile so različno socializirane. Jehovove priče so iz Nemčije, Francije in Avstrije, Judje pa iz Poljske, Slovaške in Češke. Nekateri izmed žrtev so napisali svoje spomine. Spomini slovaškega Juda Adolfa Burgerja so postali podlaga za film Ponarejevalci, pripoved Judinje Renee Firestone, roj. Weinfeld je postala osnova filma Stevena Spielberga Zadnji dnevi. Ne preseneča, da so pričevanja deloma povezana z močnimi čustvi in da so vsebinsko zelo diferencirana.

Izdajatelj objavlja katalog vprašanj in dodaja nazive šol in univerz, ki so vprašanja postavile (str. 13–24). Med šolami ni nobene šole iz Slovenije. Z Ernstom Blajsem iz Lepene pri Železni Kapli pa so posredno prisotna vprašanja preganjanja Slovencev in slovenskega odpora proti nacizmu. Življenjska pripoved Ernsta Blajsa dokumentira, da so izpovedi prič časa odvisne od številnih dejavnikov. Manoschek je opozoril, da je Rammerstorfer temeljito preverjal zgodovinska dejstva, kar seveda močno dviguje njihovo zgodovinsko vrednost. Veliko je odvisno od razpoloženja pripovedovalca, njegovih čustev, od tega, v kakih okoliščinah pripoveduje svojo življenjsko zgodbo, kaj hoče raziskovalec predvsem izvedeti in katera so težišča njegovega raziskovalnega zanimanja. Iz odgovorov lahko sklepamo, kdaj je tekel sproščen

pogovor in kateri pomembni spomini, dogodki v trenutku izpovedi predvsem bremenijo pripovedovalca. Zadnje lahko nazorno dokumentiramo, če imamo na voljo različice življenjske zgodbe iste priče časa. Življenjske zgodbe moramo spremljati z empatijo in sprejeti njene čustvene ravni, kot jih podaja pripovedovalec. Človekova psiha je zamotana zadeva. Tako Ernst Blajs v odgovorih Bernhardu Rammerstorferju govori o tem, da je doživljal najhujše trenutke, ko je bil sam ali ko so bili interniranci v mladinskem koncentracijskem taborišču v Moringenu kot celota soočeni s smrtjo. V drugem pogovoru tega strahu sicer ne relativizira, vendar ga konkretizira v povezavi z določenimi dogodki (Ernst Blajs. V: Wolfgang Petritsch idr. (izd.), *Kärnten liegt am Meer. Konfliktgeschichten über Trauma, Macht und Identität*. Drava Verlag / Založba Drava, Verlag Johannes Heyn, Klagenfurt/Celovec, 2012, 567 str., str. 82–97). Kljub razlikam sta obe življenjski zgodbi istega pripovedovalca povsem avtentični. Zanimivo je, da se (koroški) Slovenec pojavi kot žrtev skupaj z žrtvami holokavsta in žrtvami iz vrst romske skupnosti ter Jehovovih prič. Janko Pleterski v Borcu (LXIII, št. 676-680, str. 9–55) govori o singularnosti holokavsta in hkrati misli, da morajo Slovenci svetu povedati in ga prepričati o misli, »da je na svoj, drugoroden, obraten način s svojim dosežkom singularen, historično edinstven, tudi slovenski NOB«. Slovensko zgodovinopisje, predvsem pa pisci zgodovine odpora poudarjajo, da je nacifašizem Slovence kot etnično skupino obsodil na izginotje. Podobno kot Judje so bili na izginotje obsojeni Slovenci, pripadniki romske skupnosti in zlasti moški člani Jehovovih prič. Zadnji zaradi odklanjanja vsake uporabe orožja. Smrtonosno nasilnost nacifašizma potrjujejo priče časa, tokrat žrtev nacifašizma iz vrst koroških Slovencev, ki tako prispeva kamenček k prepoznavnosti slovenskega NOB med nemškimi bralci. Isto velja za že omenjeno publikacijo *A Letter to the Stars* in za publikacijo *Erinnerungen. Lebensgeschichten von Opfern des Nationalsozialismus* (Renate S. Meissner im Auftrag des Nationalfonds (izd.). Wien, 2010), ki objavlja življenjske zgodbe petih koroških Slovencev/Slovenk oziroma partizank/partizanov. Zavedno slovensko prebivalstvo na Koroškem je bilo v dneh ogrožanja svoje narodne eksistence pač na strani OF, ki je v svojih temeljnih točkah napovedovala okupatorjem neizprosno oborožen odpor in na njegovi podlagi združitve vseh delov slovenskega naroda.

Pripoved vsake priče časa uvaja kratka biografija. Tudi če izberemo za predstavitev odgovorov katero koli od stotih vprašanj, moramo ugotoviti, da so odgovori različni in le deloma enaki. Tako so na primer na vprašanje, kaj je bilo za prizadete najkrutejše, odgovori strnjeno tile: strah pred smrtjo, permanenten strah, smrt svojcev, zadnji dnevi v Bergen-Belsenu, prvi dan v bunkerju koncentracijskega taborišča v Buchenwaldu, aretacija očeta in matere, streljanje (verskih) bratov v koncentracijskem taborišču Sachsenhausen. Na vprašanje, ali so obstajale razlike v obravnavanju internirancev, dobimo tole podobo: posebno brutalno so pazniki obravnavali Jude in Jehovove priče. Na vprašanje, kako je potekala vrnitev in kako je reagirala okolica na povratnike iz koncentracijskih taborišč, dobimo shrlljivo sliko: domače vasi ni bilo več, sorodniki niso bili navdušeni, veljal je kot izdajalec, ker je odklanjal služenje vojske, v koncentracijskih taboriščih so bili kriminalci, sosodje so

me odklanjali, ljudje niso hoteli vedeti ničesar o taboriščih smrti in so se šteli med žrtve, okolica je starše zavračala itd. Na vprašanje, ali so govorili o svojih doživetjih, dobimo približno tole sliko: sprva nisem nič govoril, šele vnukom sem pripovedoval oziroma pripovedujem, nisem hotel pripovedovati, ker ljudje tega niso hoteli slišati, stalno sem govoril o dogodkih, otrokom sem veliko pripovedoval, nisem imel moči, da bi pripovedoval otrokom, napisal sem knjigo, nisem veliko pripovedoval, sprva nisem nič pripovedoval, potem pa le in potomci so bili začudeni in prepadeni. Posebno zanimivi so odgovori na vprašanje, ali so prizadeti svojim mučiteljem oprostili. Odgovori, ki so močno odvisni od verske pripadnosti prizadetih, so med drugimi tile: pozabiti je treba, ne morem pa odpustiti, nimam kaj odpustiti, ker so grozodejstva prevelika, sem odpustil, storilce pa je treba poklicati na odgovornost, nimam pravice, da bi odpustil, ne odpuščam, ker se je treba maščevati, česa takega ne moreš odpustiti, maščevanje je pridržano bogu, odpustil sem iz verskih razlogov. Na vprašanje, kaj še načrtujejo v svojem življenju, so ostareli odgovarjali med drugim takole: upam, da ostanem zdrav, ne načrtujem nič, rad bi poročal in učil mlade, rad bi živel, nimam načrtov za prihodnost, upam, da bo vladal mir in rad bi pomagal soljudem, rad bi ostal zdrav in veliko predaval po šolah, vse je božjih rokah. Zadnje vprašanje je bilo: Po vsem, kar ste doživeli, kakšen nasvet lahko daste mladim ljudem? Tudi odgovori na to vprašanje so zelo različni. Prevladuje pa želja, da bi se mladi borili za mir, strpnost in človekove pravice, uporabili možnosti šolanja in na tej podlagi pridobili potrebne temelje za človeka dostojno življenje.

Pripovedi prič nas soočajo z vrsto dejstev in dogodkov. Ta ali druga pripoved nas popelje v svet popolne povojne amnezije storilcev ali celo vztrajanja na stališčih in pogledih nacizma. Tako je Renee Fireston, ki jo je življenjska pot iz rodnega Užhoroda v vzhodnem delu Češkoslovaške popeljala prek Auschwitza v Kennedyjev center, v okviru svojega sodelovanja pri Spielbergovem filmu »The Last Days« v Münchnu srečala svojega mučitelja dr. Müncha. Ta je v Auschwitzu izvajal na ženskah in otrocih razne poskuse in s tem zakrivil smrt njene sestre. Münch je še leta 1998 zagovarjal svoje početje, hvalil dr. Mengeleja kot sijajnega človeka in kaj vse je ta naredil za človeštvo. Ko je Spiegel spraševal nemške pravosodne oblasti, zakaj je tak človek na prostosti, so ga šele aretirali. Zagovarjati se mu ni bilo treba, ker ga je sodišče spoznalo kot nezmožnega za prestajanje kazni. Wilhelm Münch se je lahko skliceval na oprostilno sodbo poljskega sodišča, ki pa je presojalo le o njegovem ravnanju s Poljaki. Podobno soočenje med žrtvijo in storilcem je potekalo leta 1988 (Bernhard Frankfurter, izd., *Die Begegnung. Auschwitz. Ein Opfer und ein Täter in Gespräch. Verlag für Gesellschaftskritik*, Wien, 1995, 182 str.). Primer Münch močno spominja na Siegberta Ramsauerja, ki je »ordiniral« na ljubeljski izpostavi mauthausenskega koncentracijskega taborišča.

Poleg knjige je izšla še zgoščenka. Ta nudi kratko filmsko biografijo in bistvene izpovedi vsake posamezne priče. Zgoščenka je zelo primerna za šolski pouk.

Avguštin Malle